

A nyíregyházi bokortanyák

A XVIII. század közepén Nyíregyháza fele része a Károlyi, fele a Palocsay család kezén volt. A megfogyatkozott lakosság pótlására gróf Károlyi Ferenc 1753-ban telepítési pátentet bocsátott ki kedvező feltételekkel. Megbízottja, Petrikovics János szarvasi csizmadia Békés megyéből toborzott evangélikus vallású, szlovák ajkú telepeseket. Az 1754-re átköltöző, 300 családra tehető népesség vallási és nyelvi sajátosságai miatt a későbbiekben főleg a felvidéki megyékből kapott utánpótlást.

A jövevényeknek előnyükre szolgált, hogy nem személyenként, hanem közösen kötötték szerződést földesuraikkal. Ennek eredményeképpen mentesekké váltak mindenfajta robottól, a földesurak pedig nem alakítottak ki majorságot a helységben. A betelepültek összes földesúri szolgáltatásukat pénzben fizethették.¹ Lehetőségük nyílt saját önkormányzat létrehozására, vallásuk gyakorlása azonban a türelmi rendeletig számos akadályba ütközött.

Nyíregyháza határának felosztása 1759-ben történt meg, amikor annak kb. kétharmadát szántónak, egyharmadát pedig legelőnek hagyták. A legelő a települést vette körül, a szántóföldek távolabb, Nyíregyházától nyugati irányban helyezkedtek el. Ez a nagy távolság tette szükségessé, a határ önálló felosztásának és használatának szabadsága pedig lehetségessé, hogy Nyíregyházán tanyás gazdálkodás alakuljon ki.

A nyíregyháziak földművelésre szánt határrészüket az Alföldön egyedülálló módon csoportos szállásokra osztották fel. (A tanya elnevezés ekkor még nem volt használatos, csak a XIX. század közepe táján váltotta fel a szállás szót.) Néhány, egymással rokoni, vérségi kapcsolatban álló gazda egymás mellett, egy bokorban mérte ki földjét, aminek nagyságát a rendelkezésre álló igaerő szabta meg. A szálláscsoport – később bokorszállás vagy bokortanya – meghatározott részén emelték építményeiket, a fennmaradó területet nyomásos rendszerben művelték úgy, hogy a gazdáknak minden nyomásban volt földje.²

A határbeli szállás szorosan kötődött a településen levő házhoz, ami lakásul, míg emez a mezőgazdasági munkák helyszínéül szolgált. Kezdetben nem is lehetett szállása annak, akinek Nyíregyházán nem volt lakóháza. A határbeli szállásokon földművelés folyt és itt teletették az állatokat. A ridegen tartott jószágot nyáron bérelt legelőkre hajtották. Legelőbérletre már a betelepülés után néhány évvel rákényszerült Nyíregyháza, mert saját nagy határát a szállásföldek foglalták el, emiatt szűknek bizonyult az állattartás számára.

A szállásokon a gazda a nyári munkák idején tartózkodott, télen az állatokra felügyelő személy, férjficseled vagy a gazda legényfia volt jelen. A szállás ekkor körülárkolt, kerített hely az állatok egyben tartására, de valamilyen kezdetleges, emberi tartózkodásra alkalmas építménynek is kellett rajta lenni. Hogy a szállásokon folyó gazdálkodás mennyire gyorsan elterjedt Nyíregyháza határában, a II. József-kori katonai felvétel térképén látható legszemléletesebben.³ Az 1782–1785 között készült térkép a szállások kiterjedt rendszerét mutatja harminc évvel az újratelepítés után. Mintegy hatvan szálláscsoportot lehet rajra megkülönböztetni, amelyeknek az elnevezését is rögzítették. A név a szálláscsoport első telepes gazdája valamelyikének vezetéknevével azonos, de még nem állandósult elnevezés, pl. Bencs, Horniak, Janowsky, Kosa, Mitowsky szállások.

Az újratelepített Nyíregyháza dinamikusan fejlődött, 1770-ben mintegy hétszáz család lakta. 1786-ban mezővárosi rangot nyert évi négy országos vásár és hetivásár tartásának jogával. A város a földesúri függéstől is szabadulni akart, ezért tett kísérletet a XIX. század elején a földesúri szolgáltatások megváltására. A Dessewffy-féle örökváltságra 1803-ban sor került, a Károlyi családdal történő megegyezésre még húsz évig kellett várni, az csak 1824-ben történt meg. A város fejlődése eközben sem állt meg, és nem lankadt az a törekvés sem, hogy a település minél előnyösebb helyzetbe, kedvezőbb státuszba kerüljön.

A Nyíregyháza irányításában részt vevő választott közönség saját soraiból hozta létre 1818-ban a gazdálkodó székét.⁴ Ez a testület a gazdálkodást volt hivatva segíteni, sok

¹ *Cservényák László*: Nyíregyháza örökváltsága. Nyíregyháza, 1974. 16–17. old.

² *Márkus Mihály*: A bokortanyák népe. Bp., 1943. 115–116. old.

³ Szabolcs vármegye (1782–1785) [Térképalbum] Szerk.: *Pók Judit*. Nyíregyháza, 1996. 55. old.

⁴ Nyíregyháza kiváltságlevele 1837. [Hasonmás kiadás] Szerk.: *Kujbusné Mecsei Éva*. Nyíregyháza, 1997. II. old.

Nyíregyházi bokortanyák a II. József-kori térképen

ügyes-bajos dolgot intézett. A gyűléseiről készült jegyzőkönyvben 1823 elején több, a szállások ügyét érintő kérdés bukkant fel.⁵ Olyan lakosokat említenek, akik városban levő házaikat eladják és folyamatosan a szállásokon laknak. Ezzel kihúzzák magukat a közterhek viseléséből, ezért jegyzéket kell készíteni róluk. Némelyeknek az a kívánsága, hogy a határbeli szállásokat mérnök által méressék újra. Ezzel arányosabb teherviselés a cél, mert bizonyos egyenlenségeket tapasztaltak, a szállásföldek terjedelme hol több, hol kevesebb a szükségesnél. A gazdálkodó szék megszabta, hogy egy kötél föld 10 jügerumból álljon, 1 jügerum (hold) pedig 1600 négyszögöl legyen. A munkával Sexty András városi mérnököt bízták meg, aki több éven keresztül dolgozott rajta.

A szállások felméréseinek dokumentumai sajnos nem maradtak fenn, de az 1827-ben elkészült *Nyíregyházi szállások bokrokra felosztva* címet viselő összeírás talán az előző évek felmérési munkája nyomán születhetett meg. A rajta lévő feljegyzés szerint a porcióbeli és a pusztabérletet érintő hátralékok beszedése kapcsán készítette a feladattal megbízott bizottság.⁶

Az összeírás 57 sorszámmal, névvel ellátott bokrot tartalmaz. Vannak kettős, sőt hármas nevet viselő szállás csoportok, amit több, korábban önálló szállás összevonása okozhat, pl. Suhajda és Jakus szállások, Fabula, Melich, Valent szállások. Az adósok neve rovatban a szállásokhoz kötődő minden gazda szerepel, akár van tartozása, akár nincs. Ez az adatsor az egyes bokorszállások nagyságát mutatja. Nem elhanyagolható adat a gazdák városi lakásának házszáma sem, mert hiánya azt jelenti, hogy az illetőnek nincs városi háza.

Az összeírás javításaival és sok kérdőjelével némi bizonytalanságot kelt, az általános irányzat azonban így is kiolvasható belőle. Az 57 bokorban összeírt több mint 1000 családfeje száma

⁵ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, V. A. 101. Nyíregyháza mezőváros gazdálkodási szék jegyzőkönyve 1818–1826. I. kötet. No. 320, 366, 385.

⁶ Uo. V. A. 102/g. Nyíregyháza mezőváros tanácsának iratai, népszázeírások. 46/126. 1827:8.

kis eltéréssel a szállások számát is jelöli. A nyíregyházi határban tehát 1000 tanyával lehet számolni. Egy-egy bokorhoz igen változó számú, általában 15-20 tanya kötődött, 180 esetben nem volt városi házszám, így majdnem minden ötödik szállástulajdonos állandó tanyalakó. Ennek oka lehetett az is, hogy a családból kiváló, önálló sodó fiak előbb tettek szert külön szállásra, mint önálló városi házra. Nyíregyháza vezetése szerette volna elérni, hogy minden szálláslakó család kötődjön városi házhoz, hogy ne szakadjanak ki a város hatásköréből.

Az 1850-ben, a szabadságharc bukása után készült következő tanyaösszeírásban⁷ még markánsabban jelenik meg ez a téma. 910 családfő közül 373 nem rendelkezett városi házzal, ekkor már minden harmadik gazda állandóan tanyán élt. A tanyalakók nehézséget okoztak a városi tisztviselőknek, mert őket elérni több órába tellett, így az adóbehajtás, közmunka-szervezés, újoncozás körükben szinte lehetetlen volt. 1850-ben leginkább a katonatartás tette próbára Nyíregyháza lakóit, akik joggal sérelmezték a tanyaúra költözők miatt őket súlyosabban érintő terheket.

Az 1850-es tanyaösszeírásban nem követték a bokrok 1827-es felosztását, hanem 40 palétát (kerületet) vettek számba, amelyek mindegyikének élén palétás, a tanyai igazgatás képviselője állt. A város törekvése a határban levő tanyák számon tartása, igazgatásuk megszervezése volt. Ezért került sor a tanyákon levő lakóházak sorszámmal való ellátására. A városi házszámok 1781-től a tanyákon folytatódtak, 2682-ig haladva. Ez 902 tanya, százzal kevesebb, mint az 1827-es összeíráskor feltételezett. A tanyák számának tényleges csökkenésére eddig nem került elő adat, ezért inkább arról van szó, hogy 1850-ben elsődlegesen az építményeket vették nyilvántartásba, míg korábban a tanyai föld birtoklása lehetett mérvadó. A második összeírás tanyai házszámokkal feltehetően lakóházakat illetett, a kezdetlegesebb építmények ebből kimaradhattak. Így valószínűleg kimaradtak azok a személyek, akiknek házuk nem, csupán földjük volt a tanyákon. A két adatfelvétel ugyanazt a területet, kb. 16 000 katasztrális holdat fedett le, szempontjai azonban nem voltak teljesen azonosak.

Az 1850-ben kialakított szisztéma, mint az önkényuralmi közigazgatási rendszer terméke, nem volt tartós. Idővel visszatértek a bokor, bokortanya elnevezésre, a palétásokat pedig tanyabírók váltották fel a tanyai ügyek intézésében.

A polgári korszakban a mezőgazdasági termelés belterjesebbé vált, visszaszorult a rideg állattartás, tért hódítottak a kapásnövények. Az intenzívebb gazdálkodásra való lehetőséget biztosították a tanyák. A tanyás gazdákat földjük és vagyonuk gyarapítása hajtotta. A földhiány enyhítésére a város hajdani belső legelőit is felparcellázták.

Nyíregyháza történetének újabb állomását az 1837-ben megszerzett királyi privilégium után 1876-ban a megyeszékhellyé válás jelentette. A bokortanyákat annyiban érintették ezek a változások, hogy a városvezetésben korábban szerepet játszó tehető gazdák kiszorultak funkcióikból, átadva helyüket a polgári foglalkozásúaknak és az értelmiségieknek. A bokortanyák szlovák eredetű neveit a XX. század elején magyarosították. A régi nevek magyar megfelelőjét vagy a régihez hasonló hangzású neveket adtak nekik.

Az 1930-as népszámlálás 72 bokortanyát talált Nyíregyháza határában. A városi ház és a határbeli tanya kapcsolata ekkorra már nagyon meglazult, esetlegessé vált, majd a lakóházak államosításával a XX. század közepén végleg megszűnt. A város-tanya egység helyett előtérbe került a gazdaság és lakóház egysége. Ebben a szellemben születtek meg tanyás területeken a városkörnyéki községek. Nyíregyháza nagy kiterjedésű, bokortanyás határa legnagyobb részéből 1952-ben Nagycserkesz néven új község szerveződött. Több bokor Nyírtelek községhez került, néhány pedig a város határán belül maradt. A külterületeken az építkezéseket megtiltották, a kijelölt tanyaközpontokban támogatták.⁸

A közigazgatási és szerkezeti változások, átszervezések megszüntették ugyan a városi ház és tanya eredetileg nagyon szoros, a tanyás gazdálkodás lényegét jelentő egységét, de a bokortanyákat nem tűntették el. Többségük 250 évvel Nyíregyháza újiatelepítése után is életképes, modernizált lakóhely és a kor követelményeihez igazodó mezőgazdasági üzemhely is egyben.

Henzsel Ágota

⁷ Henzsel Ágota: A nyíregyházi bokortanyák 1850. évi összeírása. In: Szabolcs-Szatmár megyei helyortörténetírás, 5-6. k. Szerk.: Gyarmathy Zsigmond. Nyíregyháza, 1985. 277-308. old.

⁸ Orbán Sándor: Tanyaközpontosítási kísérlet a felszabadulás után Szabolcs-Szatmár megyében. In: Szabolcs-Szatmár megyei helyortörténetírás, 1-2. k. Szerk.: Gyarmathy Zsigmond. Nyíregyháza, 1979. 197-220. old.